

Ганна КОВАЛЬ,

доктор наук державного управління, професор,
професор кафедри управління та адміністрування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(Дніпро, Україна) koval.gv@ukr.net

ДО ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО НАВЧАННЯ

У статті проаналізовано сутність понять «адаптація» та «дезадаптація»; розглянуто погляди науковців на проблему їх трактування; виокремлено та схарактеризовано складові адаптації дитини до навчання в школі; окреслено окремі проблеми і перспективи удосконалення адаптації обдарованих молодших школярів до навчання в сучасних умовах.

Ключові слова: обдаровані діти, процес навчання, шкільний вік, адаптація, дезадаптація, проблеми, стресова ситуація.

Anna KOVAL,

Doctor of Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Management and Administration
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
(Dnipro, Ukraine) koval.gv@ukr.net

TO THE PROBLEM OF ADAPTATION GIFTED CHILDREN OF JUNIOR HIGH SCHOOL TO STUDY

Beginning of schooling is a stressful situation in the life of a child, because it involves the period of adapting to the new micro social conditions. That is why the issue of junior students having to adapt to the new school environment does not lose its relevance.

In scientific sources, the definition of «giftedness» is interpreted as the systemic quality of the mind that develops throughout life and determines the possibility of human achievement of higher results in one or several types of activity compared with other people. Signs of giftedness are advancing intellectual and psychological development, expressed physical data of the individual.

Obtaining a new status of a student, provides both, new rights and responsibilities of the child, which is included in the new forms of activity, is mastering new types of relationships with peers and adults. It is precisely in the elementary school that the foundations of the formation of basic educational establishments are laid, which in the future determine the child's success in school education, the possibilities of its personal self-realisation in the school environment, and in the whole system of relations of the child with the surrounding world and on his own.

The psychological aspects of the first-graders adaptation are associated with a new position of the student's life and the transition to a new type of activity – educational, accompanied by such changes in the emotional sphere of the child as the growth of internal tension and level of anxiety, impulsive manifestations of interaction with adults, etc.

The degree of formation of the physiological and psychological adaptation of the child to school education will in a certain way determine the specificity of the process of its social adaptation, which is considered by scientists as an integrative indicator of the child's condition, reflecting its ability to adequately perceive the surrounding reality, determines its attitude towards people, their actions, nature communication and learning, as well as the ability to work, relax and regulate behaviour according to the expectations of others. Under these conditions, the problem of social adaptation of younger schoolchildren and the preservation of their mental health is very important in our society.

The process of adapting to school life and its conditions is complicated. Some children pass it easily without mental injuries, manifestations of deviations in behaviour and difficulties in learning, while others have difficulties, resulting in the problem of maladaptation. School disadaptation is characterised by a loss of academic motivation, accompanied by a decrease in interest in learning up to reluctance to attend school, poor performance, conflicts in communication with teachers and peers, predisposition to deviant behaviour, low or overestimating self-esteem, and the dominance of negative emotional stress.

The conducted analysis of the essence of adaptation of junior pupils has shown that this problem is interdisciplinary and requires a comprehensive solution; it involves the establishment of close cooperation between educators of pre-school educational institutions, primary school teachers, specialists of the social-psychological service of the school and the parents community.

Key words: gifted children, learning process, school age, adaptation, disadaptation, problems, stress situation.

Постановка проблеми. Початок навчання в школі є стресовою ситуацією в житті дитини, оскільки пов'язаний із необхідністю адаптуватися до нових мікросоціальних умов. Цей процес супроводжується різноманітними зрушеннями у функціональному стані і значною мірою зачіпає психоемоційну сферу. Саме тому питання адаптації молодших школярів до навчання не втрачають актуальності, постійно перебувають у центрі наукових досліджень.

Аналіз досліджень. Проблема адаптації дитини до навчання у школі була і залишається об'єктом пильної уваги багатьох педагогів, психологів, медиків. З'ясуванню її певних аспектів сприяють, зокрема, результати наукових досліджень сутності адаптованості / дезадаптованості, чинників їх детермінації, специфіки прояву, висвітлені у працях таких авторів, як Г. Гандзілевська, І. Дубровіна, І. Загурська, В. Каган, О. Кульчицька, А. Лєскова-Савицька, О. Марінушкіна, Р. Овчарова, Н. Самоукіна, А. Фурман; питання взаємозв'язку психологічної готовності дитини до школи та особливостей її адаптації до навчання вивчали Л. Божович, Л. Венгер, Н. Гуткіна, В. Давидов, О. Проскура; різні аспекти проблеми адаптації обдарованих дітей до навчання у школі знайшли відображення у наукових розвідках Ш. Амонашвілі, О. Антонової, Д. Богоявленської, О. Кульчицької, О. Матюшкіна, О. Савенкова, В. Шадрикова, Н. Шумакової та ін.

Однак на практичному рівні залишається ще до кінця не розв'язаним питання про адаптацію обдарованих дітей молодшого шкільного віку до навчання в сучасній педагогічній науці.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні процесу адаптації до навчання обдарованих дітей молодшого шкільного віку та висвітленні окремих проблем та перспектив її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Обдарованість, як наукова психолого-педагогічна проблема привертає до себе увагу фактично в останні десятиліття нашого часу, хоч термін «адаптація» виник у другій половині XVIII ст. Введення його у науковий обіг пов'язують з ім'ям німецького фізіолога Ауберта, який використав цей термін для характеристики явищ пристосування чутливості органів зору або слуху, що виражається у підвищенні чи зниженні чутливості у відповідь на дію адекватного подразника (Лукашевич, 1998).

Ознаками обдарованості виступають випереджуючий інтелектуальний і психологічний розвиток, виражені фізичні дані особистості. Обдарована дитина характеризується яскравими, очевидними, іноді видатними досягненнями або має передумови для цього у тому або іншому виді діяльності. Науко-

вий концепт «адаптація» (*adapto*– пристосування) – один з ключових у дослідженні живого організму, оскільки саме механізми адаптації, вироблені в результаті тривалої еволюції, забезпечують можливість існування організму в мінливих умовах середовища. Вступ до школи – це переломний момент у житті кожної дитини, зумовлений необхідністю пристосування до умов та вимог нового середовища. Саме в початкових класах школи закладаються підвалини формування як базових навчальних установок, які в подальшому визначають успішність дитини у шкільному навчанні, можливості її особистісної самореалізації в шкільному середовищі, так і в цілому системи відносин дитини з оточуючим світом і самою собою (Кривчикова, Лясота, 2008: 162). Для того, щоб дитина «не загубилася» в нових для себе умовах життєдіяльності, не втратила закладений в неї потенціал обдарованості важливо, щоб цей процес протікав максимально успішно. При цьому особливої уваги потребує урахування таких аспектів адаптації дитини до шкільного навчання, як фізіологічний, психологічний і соціальний, які значною мірою взаємодетерміновані і корелюють між собою. Фізіологічна адаптація пов'язана з особливостями фізіологічних реакцій організму, що лежать в основі його пристосування до нових умов життєдіяльності. Урахування фізіологічних аспектів адаптації дає можливість здійснювати управління процесом навчання, сприяє розумінню вчителем можливості уникнення надмірної інтенсифікації навчальної праці, вимагає такої побудови педагогічного процесу, щоб не завдавати шкоди здоров'ю дитини.

Психологічні аспекти адаптації першокласника пов'язані з прийняттям нової життєвої позиції і переходом до нового виду діяльності – навчальної, що супроводжуються такими змінами в емоційній сфері дитини, як зростання внутрішньої напруженості та рівня тривожності, імпульсивними проявами взаємодії з дорослими тощо. Феномен психологічної адаптації передбачає урахування вчителем таких її складових частин, як розумову, мотиваційну й емоційно-вольову готовність дитини до навчання в школі, оскільки рівень їх розвитку зумовлює успішність не тільки навчальних досягнень школяра, але й загалом процесу його соціалізації. Так, зокрема, розумова готовність дітей до школи не зводиться лише до оволодіння певною сумою знань про навколишнє середовище, а включає мислительні дії та операції; мотиваційна готовність характеризується наявністю в дитини бажання навчатися, а емоційно-вольова визначає уміння молодшого школяра регулювати свою поведінку в достатньо складних ситуаціях, пов'язаних із напруженням, переживаннями. Видатний психолог, Д. Ельконін акцентував увагу на зна-

ченні психологічної готовності дитини до навчання у школі та виражених формах і методах ретельної підготовки до цього нового і відповідального етапу в її житті, які цілком мають відповідати віковим можливостям дитини, наголошуючи на тому, що довільна поведінка зароджується в рольовій колективній грі дітей, яка дає можливість їм піднятися на вищий рівень розвитку (Овчарова, 2001: 6).

Ступінь сформованості фізіологічної та психологічної адаптації дитини до шкільного навчання певним чином визначатиме й специфіку проходження процесу її соціальної адаптації, яка розглядається науковцями в якості інтегративного показника стану дитини, що відображає її здатність адекватно сприймати навколишню дійсність, визначає її ставлення до людей, їх вчинків, характер спілкування та навчання, а також вміння працювати, відпочивати та регулювати поведінку відповідно до сподівань інших. За цих умов у нашому суспільстві дуже гостро постає проблема соціальної адаптації молодших школярів та збереження їх психічного здоров'я (Гуткіна, 2000: 15).

Як бачимо, процес пристосування до шкільного життя є складним. Одні діти проходять його легко без психічних травм, проявів відхилень у поведінці та труднощів у навчанні, а інші важко, внаслідок чого виникає проблема дезадаптації, яка трактується науковцями та педагогами-практиками як формування неадекватних механізмів пристосування дитини до нових умов навколишнього середовища, що зазвичай супроводжується порушеннями норм поведінки, утрудненням у навчанні, підвищеним рівнем тривожності, порушенням особистісного розвитку (Дзюбо, 1999: 37; Лазаренко, 2016: 77).

На жаль, реалії сьогодення свідчать про зростання кількості учнів початкових класів, які перебувають в стані дезадаптації, який науковці, вчителі й батьки пов'язують не лише з проблемою здоров'я дитини або успішністю її навчання, а й з соціально-психологічним входженням дитини в шкільне життя, в колектив класу, в систему «вчитель – учень», «учень – учень». Далеко не винятком є й те, що категорію дезадаптованих молодших школярів поповнюють обдаровані учні.

Успішна адаптація до шкільного життя залежить від рівня сформованості основних передумов до навчальної діяльності, спеціальної готовності дитини до школи – рівня її здібностей щодо читання, письма й лічби. У зв'язку із цим вважаємо за доцільне зауважити, що програма й методика навчання, які довгий час існували в системі вітчизняної початкової освіти, були розраховані на дитину, яка не отримала спеціальної підготовки до

школи (Маркова, 1990: 7), внаслідок чого обдаровані діти часто опинялися в ситуації незадоволення власних потреб, уповільнення розвитку наявних у них задатків поки вчитель працював на загал, не прогнозував «траєкторію» розвитку кожної дитини з урахуванням її природних задатків і здібностей.

Упровадження в освітню практику концептуальних засад Нової української школи, де дитиноцентричний та особистісно орієнтований підходи є ключовими в організації навчально-виховного процесу в школі, де пріоритетною є обов'язкова дошкільна освіта, – це, на наше переконання, не тільки і не стільки один з чинників, що сприятиме успішній профілактиці дезадаптації дитини до навчання у школі, а насамперед показник створення особливих сприятливих умов для розвитку усіх її творчих здібностей і можливостей.

Таким чином, з метою налагодження успішної адаптації молодших школярів до навчання, в роботі необхідно враховувати наступне:

- формування психологічної готовності до школи, яке припускає сполучення ігрового, продуктивного, навчального й іншого видів діяльності, повинно здійснюватися з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей дитини;
- формування позитивного емоційного ставлення до знань і нових обов'язків;
- керівництво діяльністю дітей-першокласників варто здійснювати, широко використовуючи (особливо в I семестрі) методи дошкільного виховання із частковим поступовим застосуванням шкільних методів, що сприятиме нетравматичному переходу від дитячого садка до школи, більш «м'якій» адаптації до шкільного навчання;
- у педагогічній роботі з першокласниками дотримуватися наступності не тільки в методах роботи, але й у стилях педагогічного спілкування;
- дотримуватися послідовності (не суперечливості) у застосуванні шкільних методів роботи й у формуванні колективу дітей перших класів та організації їхнього міжособистісного спілкування;
- цілеспрямовано формувати уміння рольового й міжособистісного спілкування дітей як важливу умову підготовки до зміни провідної діяльності;
- максимально використовувати виховні можливості спільної діяльності молодших школярів (Андрійчук, 2014).

Проведений аналіз сутності адаптації молодших школярів показав, що дана проблема є міждисциплінарною і потребує комплексного вирішення, передбачає налагодження тісної співпраці вихователів дошкільних закладів освіти, вчителів початкових класів, фахівців соціально-психологічної служби школи (практичних психологів і

соціальних педагогів) і, безумовно, батьківської громадськості. Кожен з цих суб'єктів взаємодії з дитиною, володіючи своїми специфічними «важелями» впливу на неї, повинен створювати умови для успішної адаптації дитини до її нового соціального статусу – школяра, сприяти попередженню проявів шкільної дезадаптації, яка може виникати на етапі початкового навчання і пов'язана з впливом як зовнішніх, соціальних чинників, так і індивідуально-психологічних, що, в кінцевому результаті, допомагатиме як вчасному виявленню причин, які можуть провокувати виникнення шкільної дезадаптації, так і дієвій організації її подолання. З огляду на зазначене особливої уваги у процесі психолого-педагогічного супроводу адаптації першокласників до навчання у набуває спеціально організована просвітницька робота з батьками школярів, яка має бути позбавлена будь-якого формалізму, здійснюватися обов'язково і систематично. Дана вимога має під собою цілком об'єктивні підстави, адже становлення підростаючого покоління в Україні відбувається на тлі послаблення виховної ролі інституту сім'ї, збільшення кількості дисфункційних родин, масштабної трудової міграції населення, що спри-

чинила появу нового соціального феномена – дис-тантних сімей трудових мігрантів, сприяла переакцентації ціннісних установок батьків і дітей, формуванню деформацій у процесі соціалізації дітей (Кочергова, 2016). Розуміння процесу шкільної дезадаптації вимагає знання соціальної ситуації розвитку і життєдіяльності молодшого школяра, враховування чинників, які виступають факторами провокування, додаткового поглиблення або стримування процесу шкільної дезадаптації.

Висновки. Кожна дитина неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами і можливостями. Місія Нової української школи – допомогти розкрити та розвинути ці здібності і таланти. Одним з перших кроків на цьому відповідальному шляху повинно стати створення сприятливих умов для ефективної адаптації дитини до навчання в школі, своєчасне виявлення та усунення причин, які провокують формування шкільної дезадаптації, що дозволить успішно розкрити потенціал кожної особистості.

Подальших досліджень потребує проблема впливу типу педагогічної взаємодії на успішність адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук С. В. Наступність у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2014. 26 с.
2. Гуткина Н. И. Психологическая готовность к школе. Москва : Академический Проект, 2000. 184 с.
3. Дзюбко Л. В. Феномен ранней школьной дезадаптации глазами учителя и родителя. *Вісник Харківського державного університету № 439. Матеріали III Харківських Міжнародних психологічних читань «Особистість і трансформаційні процеси в суспільстві. Психолого-педагогічні проблеми сучасної освіти»*. Ч. 3. Харків, 1999. С. 37–40
4. Кривчикова О., Лясота Т. Психомоторний стан як фактор адаптації учнів початкових класів до умов навчання в школі. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2008. № 2. С. 162–164.
5. Кочергова С. А. Психокоррекция и профилактика дезадаптации младших школьников. *Електронний журнал «Психологическая наука в образовании»*. 2011. №1. URL: http://psyedu.ru/files/articles/2335/pdf_version.pdf.
6. Лазаренко К. П., Кучеренко Є. О. Діагностика шкільної адаптації учнів першого класу спеціалізованого навчального закладу. *Медичний форум : науково-періодичне видання*. Львів : Львівська медична спільнота, 2016. № 8. С. 77–79.
7. Лукашевич М. П. Соціалізація, виховні механізми і технології. Київ : ІЗМН, 1998. 85 с.
8. Маркова А. К. Формирование мотивации учения. Москва : 1990. 96 с.
9. Овчарова Р. В. Технологии практического психолога. Москва : 2001. С. 304–314.

REFERENCES

1. Andriyuchuk S. V. Nastupnist u profilaktytsi sotsialnoyi dezadaptatsiyi starshykh doshkilnykiv i molodshykh shkolnyariv : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.05. Kyiv, 2014. 26 s.
2. Gutkina N. Y. Psikhologicheskaya hotovnost k shkole. Moskva : Akademicheskyy Proekt, 2000. 184 s.
3. Dzyubko L. V. Fenomen ranney shkolnoy dezadaptatsyy hlazamy uchytelya y rodytelya. *Visnyk Kharkivskoho derzhavnogo universytetu № 439. Materialy III Kharkivskykh Mizhnarodnykh psikhologichnykh chytan Osobystist i transformatsiyini protsesy v suspilstvi*. Psikhologo-pedahohichni problemy suchasnoyi osvity. CH. 3. Kharkiv, 1999. S. 37–40
4. Kryvchikova O., Lyasota T. Psikhomotorny stan yak faktor adaptatsiyi uchniv pochatkovykh klasiv do umov navchannya v shkoli. *Fizychne vykhovannya, sport i kultura zdorovya u suchasnomu suspilstvi*. 2008. № 2. S. 162–164.
5. Kocherhova S. A. Psikhokorrektssya u profylaktyka dezadaptatsyy mladshykh shkolnykov. *Élektronnyy zhurnal Psikhologicheskaya nauka v obrazovanii*. 2011. №1. URL: http://psyedu.ru/files/articles/2335/pdf_version.pdf.
6. Lazarenko K. P., Kucherenko YE. O. Diahnostyka shkilnoyi adaptatsiyi uchniv pershoho klasu spetsializovanoho navchalnoho zakladu. *Medychnyy forum : nauково-periodychnye vydannya*. Lviv : Lvivska medychna spilnota, 2016. № 8. S. 77–79.
7. Lukashevych M. P. Sotsializatsiya, vykhovni mekhanizmy i tekhnolohiyi. Kyiv : IZMN, 1998. 85 s.
8. Markova A. K. Formyrovanye motyvatsyy uchenyya. Moskva : 1990. 96 s.
9. Ovcharova R. V. Tekhnolohyy praktycheskoho psikhologa. Moskva : 2001. S. 304–314.